

Το Χρώμα του Χρήματος στην Ψυχανάλυση (Με αφορμή το κείμενο της Marilia Aisenstein)

Αριέλα Ασέρ

Ήταν θαρραλέα η κίνηση της M.A. και της ΕΨΕ να συζητηθεί για πρώτη φορά, και μάλιστα δημόσια, «το χρήμα στην ψυχανάλυση», θέμα ταμπού, σε κάποιο βαθμό, και στον ενδο-ψυχαναλυτικό διάλογο. Ταμπού διότι το χρήμα παρεισφύρει σε μια αλυσίδα διαδοχικών μεταβιβάσεων που ξεκινά από τον υποψήφιο ψυχαναλυτή και, περνώντας από αναλυτές, επόπτες, συγγραφείς, φτάνει μέχρι τον πατέρα της ψυχανάλυσης.

Ταμπού επίσης διότι το χρήμα είναι κάτι κοινότοπο και καθημερινό, σχεδόν αγοραίο, όπως κοινότοπα, και ιδιωτικά – καθημερινά, είναι τα «σωματικά πράγματα», και ως τέτοια δεν τα πειράζουμε.

Ανάμεσα στο χρήμα και τον άνθρωπο υπάρχει μια παλιά ιστορία πάθους. Το χρήμα στην ανάλυση εκπροσωπεί το σώμα του αναλυτή άρα και την αναγνώρισή του ως άλλου και ομοίου. Επίσης το χρήμα κλείνει το μάτι στην εξωτερική πραγματικότητα, εκπροσωπώντας την εντός της αναλυτικής σχέσης. Είναι η μόνη υλική απόδειξη ότι «κάτι γίνεται εδώ μέσα». Αυτή η εκπροσώπηση το καθιστά ύποπτο, ερωτικό, ένοχο ταμπού.

Η ομιλία της Marilia Aisenstein, ταρακουνώντας τα αυτονόητα, ανοίγει μεγάλα θέματα. Το ένα φέρνει το άλλο και ανοίγει μια συζήτηση επί παντός ψυχαναλυτικού....

Το χρήμα είναι μια πρόοδος στον πολιτισμό. Το παιδί αφήνει κάτι μικρό, από το σώμα του, για να μπει στον κύκλο των συναλλαγών, με ένα διαπραγματεύσιμο νόμισμα, συμβατικό, αποτελεσματικό, «κοινωνικό», δηλ. πέραν της οικογένειας. Η πρωκτική σχέση είναι επίσης το πρότυπο του ευνουχισμού, όσον αφορά στην απώλεια κάποιου πράγματος με αντάλλαγμα την αγάπη. Θα έλεγε κανείς ότι όλο το μέλλον της ανθρωπότητας εξαρτάται από την αρχική παραγωγή περιττωμάτων και τη speculation γύρω απ' αυτή (με την διπλή έννοια της λέξης: κερδοσκοπία και θεώρηση).

Η Marilia Aisenstein είχε μιλήσει κάποτε(1), αναφερόμενη στους ψυχοσωματικούς ασθενείς, για την ψυχανάλυση ως τέχνη της συζήτησης, «μια *συναλλαγή* απόλυτα φροϋδική, μέσω της οποίας ο αναλυτής πάει να συναντήσει τον αναλυόμενο εκεί όπου εκείνος μπορεί να μιλήσει». Εδώ ο αναλυτής είναι ένας «δραστήριος και προσεκτικός *δια-πραγματευτής*(2) που αναζητά συνδέσεις και επαναφέρει τραυματικές αναμνήσεις ενός παιδικού παρελθόντος». Διαθέσιμος ο αναλυτής, μπαίνει στην θέση ενός αντικείμενου *συναλλαγής* και προσφέρει το δικό του τρόπο

ψυχικής λειτουργίας, διαφορετικό από εκείνο που έχει συνηθίσει ο ασθενής του. Όσο για το όνειρο, δεν είναι μόνον αντικείμενο ερμηνείας αλλά και ένα αντικείμενο *συναλλαγής* (commerce), σαν ένας διαμεσολαβητής ανάμεσα στον αναλυτή και τον αναλυόμενο. Νοιώθει κανείς οικεία σ' αυτή την «εμπορική» ορολογία, σαν να βρίσκεται σ' ένα παζάρι της Ανατολής, μαζί με τους προπάτορές του, περιπλανώμενους εμπόρους της Μεσογείου.

Θα σχολιάσω δύο ευρύτερα ζητήματα τεχνικής που συνδέονται μεταξύ τους: την πληρωμή των «χαμένων συνεδριών» και κυρίως το ζήτημα της «δωρεάν ή/και χαμηλού κόστους ανάλυσης», θυμίζοντας και πάλι μια διατύπωση της Marilia Aisenstein: «στην ψυχανάλυση δεοντολογία και τεχνική συνδέονται άμεσα».

ΧΑΜΕΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣ

Η πληρωμή των «χαμένων συνεδριών», *αυτονόητη* στην πρακτική μας, όταν γίνεται φετίχ (από τους πιο άκαμπτους ή τους πιο άπειρους), είναι σαν να κρύβει μια έλλειψη. Τίνος; Του αναλυτή; Η πληρωμή είναι μια πράξη που εκτελεί χρέη συμβολαίου μεταξύ αναλυτή και αναλυόμενου, ένα συμβόλαιο που «επιτρέπει τον αποχωρισμό και όχι την επανάληψη μιας ατελείωτης αποκοπής»(3). Ο καθένας μας μπορεί να αναλογιστεί αρκετές περιπτώσεις όπου αυτός ο όρος του «θεραπευτικού συμβολαίου» δεν βρήκε συναίνεση ή, αντίθετα, έγινε πολύ εύκολα δεκτός υπηρετώντας ανάγκες συμμόρφωσης και υπακοής του αναλυόμενου, ή ακόμα τιμωρητικές ή μαζοχιστικές ανάγκες. Στις ευτυχείς περιπτώσεις, νοηματοδοτήσεις θα αποδοθούν στην πορεία της ανάλυσης. Για ορισμένους όμως από τους πελάτες μας αυτή η παράμετρος θα παραμείνει *ακατανόητη* και *άδικη*, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν θα μπορέσουμε να κάνουμε μαζί τους μια αναλυτική διαδρομή. Τα πράγματα είναι κι εδώ πολύπλοκα.

Το ότι οι άνθρωποι συνήθως αντιλαμβάνονται ότι ο αναλυτής πρέπει να πληρωθεί για την δουλειά του, όπως ο καθένας, δε σημαίνει ότι έχουν νόημα γι' αυτούς οι ποικίλοι συμβολισμοί της «χαμένης συνεδρίας», και αυτό το αδιανόητο για κάποιους: «ανεξαρτήτως του λόγου της απουσίας». Η ελευθερία την οποία ευνοεί η πληρωμή των χαμένων συνεδριών, και η τόσο ευεργετική αποκατάσταση της ισοτιμίας μεταξύ των δύο εταίρων, δεν είναι το ζητούμενο για όλους. Αντίθετα, θα υπάρξουν άλλοι που θα ενδιαφερθούν γι' αυτή την ασυνήθιστη παράμετρο, μπορεί μάλιστα να θελήσουν να την υιοθετήσουν στα δικά τους επαγγέλματα, ταυτιζόμενοι με τον αναλυτή (όχι μόνον ως επιτιθέμενο).

Αρκεί να είναι κανείς επαρκώς νευρωτικός. Να διαθέτει δηλαδή μια οιδιποδιακή οργάνωση και να αναγνωρίζει ορισμένες απαγορεύσεις, τον «πατρικό νόμο», τις διαφορές φύλων και γενεών,

να δέχεται τα όρια χωρίς να τα υπερβαίνει, αλλά και να μπορεί και να *κάνει λίγο πίσω*, για να φιλοξενήσει εκεί μέσα την επιθυμία του. Μια επιθυμία που θα αντιμετωπίζει την επιθυμία του άλλου. Αργότερα το χρήμα θα γίνει εργαλείο ανταλλαγής και επικοινωνίας, το μέσον για να τα βρει κανείς με την ετερότητα, για να συμβληθεί με τον άλλον. Αποδεχόμενος κανείς μια τιμή, δέχεται ότι ο κόσμος δεν διέπεται από τις επιθυμίες του, αν και οι επιθυμίες του μπορούν να βρουν μια θέση στον κόσμο. Με ποιο τρόπο θα γίνει αυτό; Κατ' αρχήν παζαρεύοντας. Το παζάρι, η διαπραγμάτευση, ένα πεδίο όπου διακυβεύεται ποιός θα υποτάξει τον άλλον, όπως το παιδί ονειρεύεται να ανατρέψει τους όρους του παιχνιδιού και να κυριαρχήσει στη μητέρα του.

Όταν ο άλλος πάψει να είναι μια απειλή, δεχόμαστε τη τιμή που έχει οριστεί. Η *εμπορική* σχέση δεν είναι πια ένα παζάρι, αν και ξαναβρίσκουμε κάπου-κάπου το παζάρεμα, *τίποτα δεν χάνεται*. Για παράδειγμα με την οικονομική κρίση το παζάρι και το ανταλλακτικό εμπόριο, τρόποι ανταλλαγής εκτός καθορισμένης τιμής, φανερώνουν μια τέτοια παλινδρόμηση. Θυμάμαι ένα απολαυστικό, τολμώ να πω, παζάρι με έναν δικό μου πελάτη, ο οποίος δε δεχόταν να πληρώνει τις χαμένες συνεδρίες όταν έφευγε για τις «σχολικές» καλοκαιρινές του διακοπές, περίπου 3 μήνες. Αναζητήθηκαν νοήματα και συνδέσεις που μας πήγαν πάρα πέρα, χωρίς όμως ν' αλλάξει κάτι στο προκείμενο. Στο τέλος καταλήξαμε: «συμφωνούμε ότι διαφωνούμε», και συνεχίσαμε να εργαζόμαστε μαζί. Τότε είχα θεωρήσει αυτή την διαπίστωση προχώρημα στην θεραπεία του συγκεκριμένου ανθρώπου, αλλά αυτό είναι μια μεγάλη ιστορία...

ΔΩΡΕΑΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Η σύνδεση της ψυχανάλυσης αποκλειστικά με την πληρωμή συνιστά μια ιδιαίτερη αλλά διαδεδομένη αντίσταση απέναντι στην ανάλυση, την οποία συναντάμε στο ευρύτερο κοινό («είναι πολυτέλεια, για πλούσιους»), αλλά και στον ψυχαναλυτικό χώρο.

Η πληρωμή της συνεδρίας μπορεί να είναι θεραπευτική ή να μην είναι, μπορεί ακόμη να μην έχει καμία σημασία για κάποιον αναλυόμενο. Δεν μπορούμε να ξέρουμε, πριν περάσει κάποιος καιρός, πως εγγράφονται τα χρήματα για έναν αναλυόμενο, ποια είναι η δυναμική και ποια είναι η θέση τους στη ψυχική του οικονομία. «Είναι λίγα κόπραννα, μια σταγόνα γάλα, μια φαλλική απόδειξη ή μια φαλλική δοκιμασία;» αναρωτιέται ο L.E. Prado de Oliveira(4). Θα πρόσθετα: τα χρήματα μπορούν να παίξουν εναλλακτικά σε διάφορες θέσεις, όπως ο μπαλαντέρ στην τράπουλα, στη διάρκεια μιας θεραπείας (φαλλική, πρωκτική, ουρηθρική, θρεπτική, κοπρώδης, ναρκισσιστική). Όπως ξέρουμε από τον Freud, αν ένας νευρωτικός δε πληρώσει, τοποθετείται σε μια θέση παιδική και βάζει τον αναλυτή σε θέση γονιού. Αν πληρώνει πολλά δίνει άραγε στον αναλυτή μια θέση παιδιού, τον μετατρέπει σε ένα βρέφος που θηλάζει ένα στήθος, κέρας της αφθονίας;

Σκέφτομαι σ' αυτό το σημείο πόσο συχνά έχουμε να χειριστούμε κινήσεις σαγήνης των πελατών μας, με δώρα κλπ.

Η αμοιβή δεν είναι αναγκαστικά ανάλογη με την υλική πραγματικότητα του ασθενούς διότι η ψυχανάλυση δεν εγγράφεται σε μια ανταλλαγή σε επίπεδο ανάγκης, καθώς ο αναλυτής εργάζεται με την ενόρμηση και την ασυνείδητη επιθυμία. Επίσης η πληρωμή δε μπορεί να προσδιοριστεί μόνον από τις υλικές συνθήκες – χωρίς βέβαια να τις παραγνωρίζει – διότι τότε θα είναι σαν να βάζουμε εξωτερικά κριτήρια σε εσωτερικά ζητήματα. Όταν βλέπουμε έναν ασθενή αυτό που μας ενδιαφέρει δεν είναι το κοινωνικό του επίπεδο, αλλά η σχέση του με το χρήμα. Του προτείνουμε ένα πλαίσιο εργασίας που περιλαμβάνει και την αμοιβή, το συζητάμε μαζί του και καταλήγουμε σε ένα προφορικό συμβόλαιο. Βέβαια δεν είναι εύκολο να έχει κανείς μια μεγάλη απόκλιση τιμών στην πελατεία του χωρίς να του τίθενται αντιμεταβιβαστικά ζητήματα.

Η αλήθεια είναι ότι όσοι προσφέρουν θεραπείες του ψυχισμού έχουν μια ιδιαίτερη σχέση με το χρήμα, διότι δε ξέρουν καλά τι πουλάνε και ο αγοραστής δεν ξέρει καλά τι αγοράζει. Ταυτόχρονα αυτή ακριβώς η συνθήκη θα διεγείρει φαντασιώσεις πολύτιμες για την έρευνα του ψυχισμού. Η πληρωμή, πηγή εκδραματίσεων, είναι συχνά ο μόνος δρόμος για να ανθίσουν κλειστά ενορμητικά πεδία, απωθημένα ή κατεσταλμένα, που μέσω της χρηματικής διάδρασης προσκαλούνται στην αναλυτική διαδικασία. Υπάρχουν αναλυτές που έχουν μια σχέση με το χρήμα και με τον χρόνο που τους επιτρέπει να δέχονται ασθενείς με οικονομικές δυσκολίες. Ο Prado de Oliveira παραθέτει απόσπασμα μιας σχετικής επιστολής του Freud(5).

Ωστόσο το χρήμα όπως και οι άλλες παράμετροι του πλαισίου δεν εφαρμόζονται πάντα. Υπάρχουν άνθρωποι που, για ένα μεγάλο διάστημα, δεν θέλουν τη δέσμευση ενός «κλασσικού» πλαισίου, ότι και να σημαίνει αυτό. Τα χρήματα είναι βασικά στην επιβίωση του αναλυτή, δεν είναι πάντοτε ουσιαστικά στην θεραπεία των ασθενών. Όμως η επιβίωση του αναλυτή είναι ουσιώδης στη θεραπεία των πελατών του. Οι δωρεάν αναλύσεις είναι πηγή αγωνίας και έγνοιας εντός και εκτός των τειχών της ψυχανάλυσης. Ορισμένοι σκέφτονται ότι το χρήμα αποτελεί ένα εργαλείο για να φέρουμε στο φως συμπλέγματα ζωτικής σημασίας, όπως το πρωκτικό ερωτικό σύμπλεγμα.

Αναμφίβολα η προβληματική του χρήματος είναι ακόμη πιο παρούσα στις δωρεάν αναλύσεις. Όμως η εξάρτηση, η υποταγή, το χρέος, η εξιδανίκευση του αναλυτή είναι πιθανόν να μείνουν εκτός θεραπείας, όσο η συνδεόμενη με την πληρωμή επιθετικότητα είναι αποκλεισμένη. Και τότε ο κίνδυνος μια false ανάλυσης είναι αυξημένος. Ο προβληματισμός για τη δωρεάν ανάλυση

φέρνει επί σκηνής ένα ακόμη ουσιώδες ζήτημα: το πώς φθάνει κανείς σε έναν αναλυτή. Δηλαδή την *αναλυτική προσφορά* και το *αναλυτικό αίτημα*. Η εμπειρία δείχνει ότι ορισμένοι χρειάζονται σε ένα πρώτο χρόνο, τουλάχιστον, την εγγύηση ενός τρίτου – ενός παρόχου; – ενός θεσμού. Όχι αναγκαστικά επειδή δεν μπορούν να πληρώσουν έναν ιδιώτη αλλά διότι ο θεσμός διασφαλίζει φαντασιωτικά κάτι που απειλείται με την άμεση πρόσβαση σε έναν αναλυτή. Άλλοι πάλι είναι βέβαιο ότι δεν θα πληρώσουν ποτέ έναν ιδιώτη αναλυτή, αυτό δεν σημαίνει όμως ότι δεν είναι σε θέση να επωφεληθούν από μια αναλυτική εργασία σε θεσμικό πλαίσιο. Είναι άνθρωποι που ανεξάρτητα από το εισόδημα τους διεκδικούν από την κοινωνία, μια ζωτική γι' αυτούς επανόρθωση, λέει η Alice Cherki. Έτσι απευθύνονται σ' ένα πλαίσιο «επανορθωτικό», κρατικό. Επανορθωτικό ποιού πράγματος; Συχνά δεν το ξέρουμε στην αρχή μιας θεραπείας. Εκ των υστέρων μπορεί να συναντήσουμε π.χ. έναν άνθρωπο που ζει τον εαυτό του ως μια τρύπα μέσα στην γενεαλογία του, και ζητάει μια θεσμική αναγνώριση. Άλλοι έρχονται παραπνοούμενοι για ένα αίσθημα αποξένωσης. Άλλοτε πάλι είναι άνθρωποι που περνούν από το ένα λάθος στο άλλο, σ' όλη τους τη ζωή τους, χρεωκοπημένοι, ανεξαρτήτως κοινωνικής προέλευσης. Για να μετατρέψουμε το αίτημα επανόρθωσης στο παρόν σε επανάκτηση μιας «ιστορίας», πρέπει κάποιες φορές να παίξουμε με τα εμβλήματα του κοινωνικού.

Εξάλλου οι κοινωνικές σχέσεις, κυρίως σε περίοδο κρίσης, έχουν διηθηθεί από ένα αίτημα γενικευμένης βοήθειας, που δε στερείται συνεπειών στην κλινική εργασία. Η απόδοση αξίας στα «αδικημένα άτομα», από λογής τραύματα, συνοδεύεται από ένα αίτημα-δικαίωμα επισκευής ή αποζημίωσης για μια αδικία (κακοί γονείς, δυσλεξία, μετανάστευση, μειονότητες πάσης φύσεως κλπ). Αυτό φαίνεται από την μεγάλη επιτυχία της ψυχολογιοποίησης του «τραύματος». Είναι ένας κλασιάρικος και πιεστικός τρόπος να παραπονιέται κανείς για την αθωότητά του, χωρίς να δίνει δεκάρα· διότι του οφείλεται αποζημίωση. Αυτό δε σημαίνει ότι ο αναλυτής πρέπει να θεωρήσει ουτοπική την αναμονή επανόρθωσης για μια ζημιά που αυτοί οι άνθρωποι θεωρούν ότι υπέστησαν, ούτε να το θεωρήσει αναγκαστικά ως αντίσταση. Καταλαβαίνουμε ότι η ψυχανάλυση δεν ταιριάζει με την πρόκριση αυτού του διπλού ιδεώδους «αδικίας» και «αθωότητας», καλούμαστε όμως να σκεφτούμε αυτά τα αιτήματα, πόσο μάλλον όταν στη θέση του αιτήματος συναντάμε ένα δικαίωμα, κάτι που οφείλεται.

Επίσης όλο και περισσότερο άνθρωποι πηγαίνουν σ' έναν αναλυτή για να βρουν έναν τόπο όπου να μπορούν να ησυχάσουν για λίγο. Δεν έχουν στο μυαλό τους την ανάλυση. Άλλοι πάλι έρχονται για να καταθέσουν τα καταστροφικά αδιέξοδα της ζωής τους. Συχνά είναι αδιέξοδα σε επίπεδο ταυτίσεων, σαν να τους αντιστοιχούσε μια μοναδική φιγούρα της γενεαλογίας τους, ή/και ένα μόνο συναίσθημα. Παρουσιάζονται π.χ. με μοναδική τους ταυτότητα, τη διάγνωση «αγοραφοβικός» ή «καταθλιπτικός»· συνήθως μάλιστα καταναλώνουν, τελετουργικά, αντικαταθλιπτική αγωγή για πολλά χρόνια. Ένας τέτοιος άνθρωπος, που ζει τον εαυτό του

ταυτισμένο με ένα μόνο πράγμα, π.χ. την «κατάθλιψη», και είναι μπερδεμένος με τον ψυχικό του πόνο, έρχεται να μιλήσει στο όνομα αυτού που θεωρεί ότι του οφείλουν: το δικαίωμα «να είναι καλά, υγιής ...». Το «δικαίωμα στην υγεία», στο οποίο αναφέρεται και η Μ.Α, είναι το δικαίωμα να μην επερωτά κανείς το σύμπτωμα, «να είναι καλά... να περνάει καλά...». Ενώ η ψυχανάλυση είναι μια πρακτική του ξεβολέματος, της μετακίνησης. Η αποδέσμευση από τέτοιες πλάνες και διεκδικήσεις θα σήμαινε ότι ο άνθρωπος αυτός απευθύνεται στον αναλυτή για τον εαυτό του, ως σχέδιο και ως αίνιγμα, και όχι ως θύμα της σκληρότητας των καιρών. Η έξοδος από τον κόσμο των θυμάτων και των καταναλωτών υπηρεσιών ψυχικής υγείας, μας επιτρέπει να σκεφτούμε με άλλους τρόπους το χρήμα που κυκλοφορεί μεταξύ αναλυτή και αναλυόμενου. Η πληρωμή θα ήταν εδώ μια πράξη σε πρώτο πρόσωπο, ίσως για πρώτη φορά στη ζωή αυτών των ανθρώπων.

Ακόμα, δεν είναι λίγοι εκείνοι που επιθυμούν να πληρώνουν λιγότερο, ή να έχουν λιγότερο συχνές συνεδρίες, να είναι καθισμένοι και όχι ξαπλωμένοι κλπ. Αυτό δεν τους καθιστά «μη αναλύσιμους», υποχρεωτικά. Η πρόταση του ασθενούς για *τροποποίηση* του πλαισίου απαιτεί μια παραπάνω αυτο-ανάλυση του αναλυτή, μια πρόκληση στο ναρκισσισμό του. Εδώ υπεισέρχεται και το χρήμα, που είναι φορέας ναρκισσιστικών επενδύσεων, και ως εκ τούτου η εγκατάλειψη του είναι επώδυνη.

Τι κάνουμε μ' εκείνους που αντιστέκονται στο πλαίσιο, είτε σε σχέση με το χρήμα είτε σε σχέση με το ρυθμό των συναντήσεων ή οτιδήποτε άλλο; Η ερμηνεία της μεταβίβασης μπορεί να είναι διωκτική για μια σειρά εύθραυστους ασθενείς. Γι αυτούς η ψυχανάλυση καλείται να διαμορφώσει ένα πλαίσιο περιέχοντος. Η δημιουργία ενός κατάλληλου πλαισίου για τον κάθε ασθενή, ενός μοναδικού περιέχοντος, επιβάλλεται πάντα. Σε κάποια στιγμή της ανάλυσης ο αναλυτής και ο πελάτης καλούνται να το επινοήσουν.

(1) *Revista de Psicanalise* της SPPA, vol. XI, no 2, 2004.

(2) Η παύλα είναι δική μου.

(3) Alice Cherki στο "*la pratique analytique et l'argent*" entretien avec Alice Cherki et Olivier Douville, realise par Monique Selim, *Journal des anthropologues*,90-91, 2002.

(4) L.E. Prado de Oliveira, *Argent, cadre et psychanalyse* στο « L'argent », *Cahiers de psychologie clinique*, 2012/1, n° 38, Bruxelles, De Boeck

(5) « Καθώς είχα χρόνο δέχτηκα να αναλάβω σε θεραπεία δύο περιπτώσεις χωρίς πληρωμή...». Επιστολή του Φρόυντ στον Φλις, 10/1897.